

Tiedot perustuvat Helsingin kauppakorkeakoulussa julkaistuun väitöskirjaan ”Governance, the Local Regulation Process, and Enterprise Adaptation in Post-Socialism: The Case of Vyborg” (Riitta Kosonen HSE A-199).

UUSI JA VANHA KOHTAAVAT VIIPURIN YRITYSTOIMINNASSA

Sekä venäläiset että länsiomisteiset yritykset turvautuvat osin sosialismin perimään

Runsaat kymmenen vuotta sosialismin romahduksesta ovat osoittaneet, ettei Pietarin kaupungin vieressä sinnittelevän pienen Viipurin talousuudistus ole edennyt odotetusti. Sotateollisuuden romahduksen myötä kaupunkia pyyhki konkurssiaalto. Talousjärjestelmän tasolla Viipurissa on tunnistettu joukko ennen näkemättömiä toimintatapoja. Ne ovat kehittyneet, kun sosialismin aikana perustetut yritykset, niiden perilliset ja uudet venäläiset ja ulkomaalaiset yritykset ovat pyrkineet selviytymään talousjärjestelmän muutoksesta yhdistämällä sosialismin aikaisia traditioita uuteen markkinatalousajatteluun.

Viipurin talous romahti mutta on alkanut elpyä ja diversifioitua

Sosialistisen Viipurin talous perustui sotateollisuuteen. Suomalaisten kesällä 1944 taakseen jättämän tyhjän Viipurin talouselämä alkoi täyttyä samantien, mutta verkkaista tahtia. 1950-luvun loppuun mennessä suurin osa sosialistisen Viipurin yrityksistä oli perustettu. Sijaintipotentiaalia hyödynnettiin heikosti, esimerkiksi Viipurin ulkosatama Vysotsk (ent. Uuras) avattiin kansainväliselle liikenteelle vasta 1980-luvulla ja Saimaan kanava vuonna 1968. Perestroikan alussa Viipurin suurimmat työllistäjät olivat telakka ja kojeenrakennustehdas. Kaupungissa toimi myös kokeellinen laivanrakennuksen tehdas, kalateollisuuden koneita valmistava tuotantolaitos, kattopäällystevalmistamo sekä rakennustrusti. Kevyttä teollisuutta edustivat kenkätehdas, tekstiilitehdas, lastenvaunutehdas ja kalaverkkokutomo. Elintarvikepuolta edustivat meijeri, mylly, olutpanimo, makkaratehdas, makeistehdas ja sitruunahappotehdas. Viipurin tehtaات olivat suhteellisen suuria ja työllistivät 150-5000 työntekijää.

Socialismin jälkeen Viipurin talous alkoi ensin 1980-luvun lopussa kehittyä muun muassa kooperatiivien ja yhteisyritysten yleistyttyä. Talous kuitenkin romahti Neuvostoliiton hajottua vuonna 1991, kun yritykset menettivät markkinansa ja alihankkijansa. Kaupunkia pyyhki konkurssiaalto ja lähes kaikki tuotantolaitokset päättyivät lomautuksiin ja työntekijöiden joukkoihtisanomisiin. Viipurin tuotantolaitokset ovat pyrkineet selviytymään esimerkiksi

monipuolistamalla tuotantoaan. Lastenvaunutehdas valmistaa nykyisin metalliosia pulpetteihin ja kenkätehdas harkitsi yhdessä vaiheessa jopa helikoptereiden kokoonpanoa. Vaikka vuoden 1998 kriisi olikin kohtalokas yksityisille säästäjille, se vauhditti kotimarkkinoille suuntautunutta tuotantoa etenkin elintarvike- ja rakennusaineteollisuudessa. Myös kuljetussektori on kasvanut ja vähittäiskaupan liikkeiden määrä on yli kaksinkertaistunut. Viipurin rakennemuutoksen symboleiksi sopivat hyvin entinen sotateollisuuden kojeenrakennustehdas, jonka mittavissa tiloissa toimii nykyisin pieniä elintarvikealan yrityksiä sekä kauppakeskukseksi muutettu sitruunahappotehdas. Kaupungin virallinen alle kahden prosentin työttömyysluku selittyy epävirallisen kaupustelun kasvulla. Vaikeiden rakennemuutosten jälkeen Viipurin talous tuntuu nyt vakautuneen, sillä kaupungissa ei kolmeen vuoteen ole ollut yhtään konkurssia. Ulkomaisia investoijia Viipuriin on ilmaantunut vain kourallinen. Suomalaiset yritykset ovat Viipurissa investoineet kenkäteollisuuteen, kirjapainoon, kaapeleiden ja käämien tuotantoon sekä kalaverkkotehtaaseen. Helkama Forste Oy:n jääkaappitehdasta paikallishallinto pitää ulkomaisten investointien lippulaivana. Turkkilaisilla on kaupungissa saha. Alihankintaa Suomeen on muun muassa telakalla ja tekstiilitehtaalla. Kaupungissa toimii myös Neste-huoltamo.

Sopeutuminen markkinatalouteen kohtasi muutoshaluttomuutta

Viipurin rakennemuutoksen taustalla on yritysten kompuroiva sopeutuminen muutokseen. Sopeutumista on hidastanut sosialistisen Viipurin yhteiskunnallinen muutoshaluttomuus. Talousuudistuksia ja yksityisyrittäjyyttä ei otettukaan vastaan niin innolla kuin lännessä ajateltiin. Tällaista muutoshaluttomuuden ajatusta vasten on helppo ymmärtää Venäjän talouden rakennemuutoksen kompuroivaa kehitystä. Viipurin tapaus osoittaa, että sosialismin aikaiset yritykset olivat sopeutuneet keskusjohtoiseen suunnitteluun ja organisoineet suhteensa julkiseen sektoriin, työvoimaan ja muihin yrityksiin sen mukaisesti. Yritykset saivat Moskovassa sijaitsevista ministeriöistä tuotantosuunnitelmat, joissa oli määritelty tuotettavat tuotteet, käytettävät resurssit, tuotteiden loppukäyttäjät sekä työntekijöille ja kaupungille tarjottava sosiaalinen infrastruktuuri. Sodan jälkeistä Viipuria vaivasi sosialistisille talouksille tyypillinen pulatalous. Sosialismissa tuotantolaitoksille määrättiin uusia tehtäviä nopeammin kuin yritykset ehtivät niitä toteuttaa, allokoitujen resurssit eivät riittäneet tuotantosuunnitelmien täyttämiseen, toimituskatkokset olivat yleisiä ja työmoraali oli yleisesti melko huono. Esimerkiksi Viipurin konditoria sai tuotantosuunnitelmien kautta vain kolmannekseen tuotantoon tarvitsemastaan sokerista.

Viipurin yritykset onnistuivat kuitenkin ratkomaan pulatalouden ongelmia lukuisin epävirallisoin keinoin. Yritykset lobbailivat julkista sektoria tuotantosuunnitelmien alentamiseksi ja resurssien lisäämiseksi. Työntekijöitä motivoitiin jakamalla sosiaalista infrastruktuuria valikoidusti ja sallimalla työntekijöiden käyttää yritysten omaisuutta omiin henkilökohtaisiin tarpeisiin. Yritysten päälliköt solmivat kontakteja muiden yritysten vastaaviin henkilöihin ja vaihtoivat keskenään puuttuvia osia. Myös epävirallisia ammattivälittäjiä, *tolkacheja*, käytettiin yleisesti.

Sosialistisessa Viipurissa toimi vain yksi yritystyyppi, joka voidaan nimittää Ylläpitäjä-yritykseksi. Kaikki ylläpitäjä-yritysten yhteiskuntasuhteet olivat sopeutuneet Moskovasta ja Leningradista johdettuun systeemiin ja paikkasivat sitä epävirallisesti. Paikallinen musta pörssikään ei uhannut järjestelmää, sillä sen olemassaolo perustui pulatalouteen. Viipurin viralliset ja epäviralliset tuotannon ja kulutuksen muodot olivat siten sosialismin aikana suhteellisen vakaat. Neuvostoliiton talousuudistuksiin johtaneet kriisit eivät itse asiassa olleet Viipurin kriisejä. Viipuriin kriisi tuli vasta vuonna 1991, kun vanhat verkostot olosuhteiden pakosta hajosivat.

Sosialismin romahdus synnytti suurta epävarmuutta

Sosialismin romahtaminen on synnyttänyt Viipurin yritysten yhteiskuntasuhteita monin eri tavoin rasittavaa epävarmuutta. Suhteessa julkiseen sektoriin epävarmuutta aiheuttavat verot, tullit ja muut korkeiksi koetut ja tiuhaan muuttuvat julkiset maksut, monimutkainen byrokratia sekä rooliaan etsivien viranomaisten mielivalta. Suhteessa muihin yrityksiin epävarmuutta aiheuttavat tuotteiden uudistaminen, markkinoiden ja alihankkijoiden löytäminen sekä kiistat yritysten omistuksesta. Myös osaavan ja tuotannosta kiinnostuneen työvoiman löytyminen on ollut vaikeaa.

Yritysten sopeutuminen epävarmuuteen on ollut hidasta ja prosessinomaista. Siinä on selvästi havaittavissa, miten osa vanhoista yhteistyöverkostoista ja sosialismin aikaisista käytännöistä hajoaa, miten uusi ajattelu kehittyy ja miten yritykset eri tavoin yhdistävät uutta ja vanhaa ajattelua. Samalla ne tulevat luoneeksi venäläiselle markkinataloudelle ominaisia hybridejä. Sosialismin perimä näkyy esimerkiksi yrityksen takertumisena valtiontilauksiin julkisen sektorin maksurästeistä huolimatta sekä haluttomuutena irtisanoa työntekijöitä jopa yrityksen tuloksen kustannuksella. Uutta markkinatalous - ajattelua edustaa esimerkiksi avoin ja järjestäytynyt toimialakohtainen edunvalvonta valtion mielivaltaa vastaan. Myös työnantajavelvoitteiden rajaaminen normaaliin palkanmaksuun on uutta kaupungissa, jossa yritykset aikoinaan tarjosivat lähes kaiken sosiaalisen infrastruktuurin. Vanhaa ja uutta ajattelua sekoittavissa hybridi-muotoisissa toiminnoissa

sosialismin perimä elää etenkin epävirallisina käytäntöinä. Näitä ovat muun muassa aktiivinen henkilösuhteiden solmiminen viranomaisiin tiedon ja maksuhelpotusten saamiseksi, sosiaalisten kontribuutioiden yhdistäminen julkisiin maksuihin, yritysten välisiä maksuongelmia helpottavat vaihtokauppa-operaatiot sekä korostunut tarve tarjota työntekijöille sosiaalisia etuisuuksia.

Viipuriin on muodostunut kuusi eri yritystyyppiä

Sosialismin romahdukseen sopeutumisen myötä Viipuriin on muodostunut kuusi eri yritystyyppiä sen mukaan miten yritykset yhdistävät uutta ja vanhaa ajattelua toiminnassaan, miten ne ovat paikallisesti juurtuneita ja millainen vaikutus niillä on paikalliseen koherenssiin. Tunnistettuja tyyppejä ovat *Lamaantujat*, jotka kaatuivat takertuessaan sosialismin perinteisiin; *Selviytyjät*, jotka jatkavat sosialismin aikaista henkilökohtaisen pärjäämisen traditiota esimerkiksi epävirallisella kaupustelulla; *Rakentajat*, jotka innovatiivisesti mutta vaihtelevalla tehokkuudella yhdistävät uutta ja vanhaa ajattelua toiminnassaan; *Riitelijät*, joiden epäviralliset käytännöt ovat riistäytyneet käsistä ja aiheuttaneet avoimia konflikteja etenkin suhteessa julkiseen sektoriin ja toisiin yrityksiin; *Neutraalit*, jotka edustavat länsimaista liiketoimintaa sen puhtaimmassa paikallisessa muodossa ja *Opportunistit*, jotka toimivat lyhyen tähtäyksen idealla ja kuorivat kermat jättämällä verot ja muut maksut maksamatta.

Yritystyypeistä tiukimmin Viipurin yhteiskuntaan ovat kiinnittyneet Rakentajat ja Riitelijät, jotka lobbailevat julkista sektoria, tarjoavat sosiaalisia etuja työntekijöilleen ja luovat tiiviitä kontakteja paikallisiin yrityksiin esimerkiksi vaihtokaupan muodossa. Koska Rakentajat pyrkivät kehittämään paikallista yhteiskuntaa laajemminkin, niillä on positiivinen vaikutus paikallisen koherenssin kehitykseen. Riitelijä-yritysten aiheuttamat ongelmat syövät pohjaa koherentilta taloussuunnittelulta. Löyhimmin Viipuriin ovat kytkeytyneet Lamaantujat ja kaupunkia hyväksikäyttävät Opportunistit, jotka myös rikkovat paikallista koherenssia. ”Puhtainta” markkinataloutta edustavat Neutraalit eivät pyri sitoutumaan Viipurin yhteiskuntaan ja voisivat sijaita periaatteessa missä tahansa. Ongelmattomuutensa ja puolueettomuutensa vuoksi ne ovat kuitenkin terve lisä yritystypologiassa, sillä ne puhdistavat Viipurin yhteiskunnan ilmapiiriä.

Viipurin talouden perusteella näyttää siltä, ettei sosialismin traditioita voida yksisilmäisesti tulkita muutosta jarruttavaksi esteeksi, sillä ne ovat auttaneet yksittäisiä yrityksiä ja koko Viipurin sosioekonomista yhteisöä pahimman kriisin yli. Suurin osa Viipurin yrityksistä on hyödyntänyt sosialismin epävirallisia perinteitä, olivat ne sitten vaihtokauppaa, viranomaislobbailua tai

esimerkiksi tavallista voimakkaampia sidoksia työvoimaan. Sitten osa sosialismista muistuttavista ratkaisuista, esimerkiksi vaihtokauppa, on alkanut jarruttaa investointeja kun taas osa, erityisesti henkilökohtainen vaikuttaminen, toimii edelleen.

Länsimaisten yritysten kannalta on kiinnostavaa havaita, että periaatteessa kaikki Viipurin yritykset, niin uudet ja vanhat kuin venäläiset ja länsiomistusta sisältävätkin, turvautuvat jossain määrin sosialismin perinteisiin. Etenkin henkilösuhteiden rakentaminen viranomaisiin ja sosiaalisten etujen tarjoaminen työntekijöille on yleistä. Koska typologia on rakennettu puhtaasti venäläisestä toimintaympäristöstä tehtyjen havaintojen pohjalta, on oletettavaa, että yritystyyppit löytyvät eri puolilta Venäjää. Niiden suhteellinen osuus saattaa kuitenkin vaihdella toimialan, paikkakunnan kehitysasteen ja julkisen sektorin politiikan mukaan.

Viipurin talouteen ei ole kehittynyt raja-alue -mentaliteettia

Viipurin talous on romahduksen jälkeen pikku hiljaa vakautumassa, mutta sen taloudellinen potentiaali on yhä pientä. Sosialismin aikainen koherenssi on murentunut eikä uutta talouselämää, politiikkaa ja siviiliyhteiskuntaa kokoavaa koherenssia ole toistaiseksi syntynyt. Viipuria kokoava toiminta-ajatus voisi löytyä raja-alue –mentaliteetista, mutta sen kehittyminen on ollut takkuilevaa. Suomi elää tämän päivän Viipurin taloudessa ristiriitaisesti. Viime vuosikymmenen alkupuolen into solmia taloussuhteita Suomeen on pikku hiljaa taantunut, kun suomalaisten investojien mielenkiinto on hiipunut vaikeissa paikallisissa olosuhteissa. Lisäksi kaupungin vanhaa suomalaista taloushistoriaa on herätelty henkiin kyseenalaisella tavalla kopioimalla se suoraan uusiin venäläisiin yrityksiin. Esimerkiksi paikallinen olutpanimo ja pankki esittävät toimitilojensa vanhat suomalaisten yritykset osana näiden uusien yritysten historiaa. Paikallisidentiteetin rakentaminen on siis kompuroivaa, mutta voisi onnistuessaan luoda pohjan pitkäjänteiselle visiolle kaupungin kehityksestä. Parhaimmillaan se voisi yhdistää sekä paikalliset yritykset, julkisen sektorin ja Viipurin asukkaat että niiden vastinparit rajan länsipuolella.

Väitöskirjan tutkimusaineisto koostuu 40 yritystä koskevista tiedoista, viranomaishaastatteluista ja paikallisten asukkaiden kanssa käydyistä keskusteluista. Noin puolet yrityksistä on haastateltu Viipurissa. Muita yrityksiä koskeva aineisto on koottu sekundäärilähteistä, erityisesti johtavan paikallislehden artikkeleista. Lisätietoja Leningradin läänin talouskehityksestä www.hkkk-fi/ecomon

Riitta Kosonen
kosonen@hkkk.fi